

А. Є. Шевченко,
доктор юридичних наук, професор
М. В. Кармаліта,
кандидат юридичних наук, доцент

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ НА ПРАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ

У запропонованій статті висвітлено вплив правової доктрини на процеси правотворення у сучасній Україні. Розглянуто особливості використання доктринальних джерел під час формування правової норми. Визначено характерні її прояви у контексті євроінтеграційних процесів. Доведено, що правова доктрина є основою функціонування правової системи держави.

Ключові слова: правова доктрина, джерело права, правотворчий процес, правова система, інтеграційні процеси.

Постановка проблеми та її актуальність.

Європейський вибір України обумовив нову стратегію її суспільного розвитку. Тому зміна орієнтації вітчизняної юридичної науки і практики та прагнення України до правового простору Європи є обов'язковими умовами інтеграції нашої держави.

Відомо, що взаємодія Ради Європи та України неможлива за відсутності правового механізму та її складових – визначення правових засобів взаємодії правових систем Ради Європи та України, створення нормативно-правової бази щодо впровадження правових актів Ради Європи, формування механізму реалізації їхніх положень у юридичній практиці України; узгодження змісту джерел права з правовими стандартами Ради Європи; загальне визнання принципів і норм міжнародного права [1]. Таким чином можна констатувати, що розкриття потенціалу правової доктрини неможливе без кожного з перерахованих елементів українсько-європейського співробітництва.

Сьогодні в умовах становлення і розвитку європейського правового простору та формування наднаціонального правового порядку роль правової доктрини постійно зростає, а доктринальні правові джерела набувають особливого значення. Правова доктрина відіграє «роль засобу міжнародного обміну правовою інформацією, зближення законодавства різних країн та запровадження узгодженого юридичного режиму» [2, с. 57]. Таке зближення, на думку відомого українського вченого В. Я. Тація, «обумовлює потребу в науковій розробці системи загальних доктринальних поглядів як право-

вої ідеологічної основи діяльності законодавчої і виконавчої влади із реалізації Стратегії інтеграції України з Європейським Союзом» [3, с. 539]. Саме тому питання впливу правової доктрини на правотворчий процес в Україні є актуальним та набуває особливого значення.

Актуальність вказаної проблеми також обумовлена розвитком євроінтеграційних процесів, що відбуваються на континенті, та в межах яких не лише зближуються національні правові системи, а й формується новий правовий порядок завдяки вдалому поєднанню здобутків різних правових сімей. Правова доктрина є основою конвергенції в межах правової системи ЄС. Крім того вона продовжує бути орієнтиром розробки найважливіших, тобто фундаментальних засад державотворення та формування національної правової системи України.

Аналіз досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що питанням правової доктрини присвячені роботи О. В. Петришина, П. М. Рабіновича, А. П. Зайця, М. І. Козюбри, С. П. Погребняка, Н. М. Пархоменко, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скакун, Є. П. Євграфової, М. Є. Мочульської, І. В. Семеніхіна, В. А. Трофименка, А. В. Гордімова.

Причому розгляд науковцями вказаної проблематики обумовлений необхідністю узагальнення науково-теоретичного аналізу і практичною важливістю визначення українським народом орієнтації подальшого розвитку [4, с. 9, 12].

Водночас, що стосується впливу правової доктрини на правотворчий процес в Україні, то вказана проблема потребує подальшого вивчення.

Метою даної статті є з'ясування впливу правової доктрини на процеси правотворення сучасної України, зокрема, аналіз використання доктринальних джерел під час формування правової норми та виявлення проблем на цьому шляху.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити наступні завдання: дослідити правову доктрину як особливе джерело права, з'ясувати специфіку її формування та об'єктивізації, регулятивну роль та потенціал.

Виклад основного матеріалу. Прояв правової доктрини в сучасних євроінтеграційних процесах має багатогранний характер. Перш за все, слід зазначити те, що функціонування європейського правового простору відбувається на основі загальноєвропейських цивілізованими державами доктринальних ідей та принципів демократії, невід'ємності основних прав і свобод людини та громадянина, верховенства права тощо. Сама ж реалізація європейської ідеї була б неможливою за відсутності ґрунтовної її розробки на доктринальному рівні таким видатними особистостями як У. Пенн, І. Кант, Сен-Сімон, К. Краузе, Карло Каттанео, В. Гюго, А. Леруа-Бол'є та багатьох інших [5, с. 196]. Сприйняття цієї ідеї національними державно-правовими інституціями відбувається завдяки процесам гармонізації, уніфікації, адаптації, апроксимації та транспозиції відповідних законодавств до законодавства ЄС з урахуванням здобутків юридичної науки, що пропонує оптимальні шляхи досягнення поставлених цілей.

Враховуючи те, що правова доктрина має похідний характер стосовно юридичної науки, її виникнення та розвиток тісно пов'язані зі становленням Європи як цивілізованої спільноти, формуванням романо-германської правової сім'ї [5, с. 189]. А особливістю теорій європейської інтеграції є те, що вони слідуєть за швидкими та розвиненими процесами її здійснення в інтеграційних об'єднаннях, а не навпаки [6, с. 11]. Теоретики європейської інтеграції слідували за практикою, намагаючись інтерпретувати її в категоріях політичних, економічних, соціологічних вчень.

Слушною з цього приводу є думка професора І. М. Пахомова, що на даному історичному етапі в Україні відсутнє загальноєвропейське правове поле, а отже і загальноєвропейські юридичні стандарти, на підставі яких має здійснюватися гармонізація. Так, законодавство України

багато в чому ще неабсолютне із країнами Європейського Союзу. Цей процес наразі знаходиться на стадії становлення і вимагає від України передусім самостійного вдосконалення своїх власних юридичної теорії і практики відповідно до вимог сучасного цивілізаційного соціального розвитку, як приклад врахування етичних принципів життєдіяльності людини, її організації й управління [7, с. 23]. Тому сьогодні українці наполегливо впроваджують кроки щодо загальноєвропейських доктрин – правової держави, природного права, поділу державної влади тощо.

Активно відбувається і процес формування Судом Європейського Союзу щодо тлумачення права ЄС загальних принципів і правових доктрин, як елементів *acquis communautaire*. Наприклад, доктрина верховенства права Співтовариства над правом країн-членів; доктрина прямої дії права Співтовариства; принцип захисту фундаментальних прав людини; принцип рівності й недискримінації; принцип правової визначеності [8, с. 103]. Ці процеси не можуть не знайти свого відображення і у вітчизняному судочинстві.

Із підписанням Угоди про асоціацію [9] Україна погоджується з чіткими зобов'язаннями стосовно адаптації внутрішнього законодавства до законодавства Європейського Союзу. З огляду на це на українців очікує тривалий шлях щодо ухвалення законів і підзаконних актів, необхідних для забезпечення реалізації цієї угоди.

Процес адаптації законодавства вимагає і посилення аналітичної складової. Цьому сприятиме максимальне використання потенціалу науково-дослідних інституцій та неурядових аналітичних центрів. Органи державної влади повинні співпрацювати з ними для отримання допомоги при вирішенні суперечливих питань, розробки практичних рекомендацій з урахуванням інтересів та особливостей України, прийнятті рішень політичного значення.

Ефективність правової інтеграції багато в чому залежить від заходів і способів, які використовуються державами на цьому шляху. Варто наголосити на актуальності правової герменевтики у євроінтеграційних процесах України. Остання з її теоретичними надбаннями щодо державно-правової дійсності є необхідною умовою практичної реалізації завдань по гармонізації національного законодавства України із правом ЄС. Крім того, більш ефективному процесові наближення правового поля держави до стандартів права ЄС сприятиме вчасна розробка

українсько-європейського глосарію юридичної термінології.

В Україні активна роль правової науки, усіх її складових – як фундаментальних, так і галузевих та прикладних – зумовлена процесами становлення демократичної, соціальної, правової держави, завданнями національної правової системи, яка б відповідала стандартам верховенства права, забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Однак слід враховувати те, що результати науки, які зовнішньо проявляються у відповідних працях, ще не утворюють феномену доктрини. Наукова праця стає доктринальною, якщо вона містить практичні рекомендації, коментарі до законодавства та інших форм права; прогнозує процеси правотворчості й правореалізації; заповнює прогалини законодавства [10, с. 79]. Інакше бачення спрощує дане поняття та звужує коло питань, що входять до множини її функціонування.

Варто також погодитися з висновком В. В. Дервоєда про те, що «лише ті наукові положення стають складовою частиною правової доктрини, які містять глибокі й всебічні дані про сутнісні сторони, зв'язки правових явищ і процесів, відображають об'єктивні закони розвитку суспільних відносин» [11, с. 5].

Юридична наука пропонує багатоманітні концепції, підходи, теорії, що є основою вирішення проблемних питань здійснення правотворчої діяльності.

Формування правової доктрини відбувається на основі даних про об'єктивні закономірності існування, взаємодії й розвитку правових явищ, що є основною причиною її високого авторитету, передумовою для легітимації доктринальних положень у правосвідомості юридичної спільноти, і як наслідок – сприйняття юридичною практикою, у тому числі можливого офіційного визнання державою (наприклад, шляхом включення того чи іншого доктринального положення до тексту закону).

Правова доктрина також допомагає логічно упорядкувати суперечливий, нерідко хаотичний емпіричний матеріал існуючої системи права та подати його у вигляді цілісної системи – це з одного боку. З іншого – доктрина, яка синтезує існуючу інформацію щодо правової дійсності в усіх її проявах, не зводиться виключно до пізнання позитивного права, аналізу його галузей і правових інститутів. Вона також містить ба-

чення права, яким воно має бути, тобто його уявний ідеальний образ, обґрунтовує необхідність і доцільність закріплення норм права, тобто виступає вагомим чинником формування права.

На цей змістовно-функціональний аспект правової доктрини звертає увагу Р. В. Пузиків: «На відміну від результатів роботи законодавця, в яких відображається не розуміння права, а констатація його змісту, доктрина містить образ права, уявлення про нього, яким воно має бути [2, с. 65]. Конкретизація такого розуміння правової доктрини знайшла відображення в дефініції відповідного поняття.

Такої думки дотримується і дослідник Д. Ю. Любитенко – доктрина є системою авторитетних, таких, що впливають на законодавця, уявлень про належний образ права, що відображають культурні й передусім наукові погляди щодо характеру правового регулювання [12].

Варто наголосити на тому, що правова доктрина може визначатися в якості провідної складової юриспруденції, що характеризується високим ступенем абстракції, потужним потенціалом, відносною стійкістю та динамізмом розвитку. У той ж час її розглядають як теорію, що переконливо свідчить про наукове бачення правової системи відповідного соціуму, так і як теорію локального або спеціального характеру, що поширюється на окремі правові об'єкти чи явища [13, с. 35].

Зовнішній вияв правової доктрини відбувається завдяки науковим працям відомих вчених у вигляді статей, монографій, посібників, рекомендацій, коментарів та аналітичних доповідей. Зрозуміло, що у такому вигляді її не можна вважати формою права, але, втілюючи свої положення у вигляді правових категорій, принципів, конструкцій, процедур, вона в змозі на це претендувати.

В юриспруденції існує достатньо прикладів, коли вироблене юридичною наукою положення, сформоване в процесі підготовки закону, як нормативна формула, включається потім до його тексту. Реалізація цих правових актів – форма апробації й перевірки істинності доктринальних ідей, висновків, закріплених у тексті закону, а також емпіричний матеріал для зміни, створення нових наукових концепцій.

Водночас, у вище згаданій роботі «Юридична доктрина у сфері правового регулювання

(теорії проблеми і практики)» Р. В. Пузиків доводить, що доктрина є основою для розроблення пропозицій щодо розвитку законодавства, фактором підвищення якості законодавчого процесу. Особлива роль доктрини виявляється тоді, коли вона виступає каталізатором процесу підготовки оригінальних методик і рекомендацій з підвищення ефективності реалізації законодавчих норм [2, с. 53].

Слід визнати, що закріплення доктринальних положень на законодавчому рівні (чи відтворення доктринальних положень у змісті інших формальних джерел) хоча і свідчить про визнання практичної цінності правової доктрини на державному рівні, проте не означає набуття нею юридичної сили, загальної обов'язковості, тобто таке визнання не робить її формально-юридичним джерелом права. У цьому випадку фактичним джерелом (формою) права, що використовуватиметься правозастосовними органами, виступатиме закон чи судовий прецедент, а не правова доктрина (доктринальні праці тих чи інших учених як форма її об'єктивізації).

У якості неформального чинника правотворчості можна відмітити користування законодавцем доктриною у процесі запровадження юридичної термінології, вироблення прийомів та способів правового регулювання, становлення принципів права. Вплив на нормотворчу діяльність, пов'язаний із розробкою понятійно-категоріального апарату, яким користується законодавець, удосконаленням юридичної техніки, залученням науковців до опрацювання проектів нормативно-правових актів у формі надання консультативної та експертної допомоги [14].

Реалії сьогодення зумовлюють істотне зростання значущості юридичної науки. Вона все більше набуває рис інституту, покликаним якого є забезпечення сталого розвитку суспільства, добробуту та соціального прогресу.

Однак і до носіїв доктринальних ідей та концепцій висуваються підвищені вимоги. Зокрема, у якості джерел права міжнародного рівня виступають доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів у сфері публічного права (мова йде про статтю 38 Статуту Міжнародного суду ООН). В основі всіх концептуальних побудов у сфері науки міжнародної юриспруденції знаходиться авторитетний вчений («найбільш кваліфікований спеціаліст»), який у своїх позиціях представляє власне бачення права. Те, що докт-

рина значно більше ніж суто допоміжний засіб для визначення правових норм, підтверджується тим, що за фактом винесеного головним судовим органом ООН рішення та подання авторитетної думки вченого певне правило поведінки держав може бути позначене як міжнародний звичай. Відповідно суд та найбільш кваліфіковані спеціалісти фактично виступають, кожен в своїй якості, як агентство з визначення права.

Щодо України, то із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» при Верховному Суді України створено науково-консультативну раду з числа висококваліфікованих фахівців у галузі права для попереднього розгляду проектів постанов Пленуму Верховного Суду України стосовно надання висновків щодо проектів законодавчих актів та з інших питань діяльності Верховного Суду України [15]. Як свідчить практика, доктринальне тлумачення окремих вчених, які є членами цієї ради, користується авторитетом серед суддів. Інша справа – такі рекомендації у більшості випадків мають необов'язковий характер У той же час слід мати на увазі те, що однією з причин кризових явищ у державно-правовому просторі є значна прірва між темпами розвитку наукових досліджень та практикою їх застосування. Неможливо оновлювати правову систему за відсутності цілеспрямованого та послідовного впливу юридичної науки.

Законодавчий процес зовсім не обмежується голосуванням у парламенті. Підготовка законопроекту починається з виокремлення проблеми, яку необхідно врегулювати, та оформлення відповідної законодавчої ініціативи. Наступним етапом є обговорення, доопрацювання, погодження. Створюються ініціативні та робочі групи, готуються експертні висновки, найважливіші акти виносяться на обговорення суспільством.

Можна навести багато прикладів участі (на добровільних засадах) юристів та інших професійних консультантів у підготовці законодавчих актів держави. Теоретики та практики різноманітних спеціалізацій спрямовують свої зусилля на вироблення пропозицій з метою вдосконалення регулювання суспільних відносин. Це може бути участь у робочих групах, надання рекомендацій через бізнес- та професійні асоціації, громадські об'єднання, робота в громадських радах при органах державної влади.

Відповідно до складеної традиції до громадських рад при органах державної влади обираються представники громадянського суспільства, які орієнтуються в проблематиці діяльності відповідного органу. Як правило, це спеціалісти, які практикуються в цій сфері.

Дійсно, працюючи у відповідній галузі, доводиться неодноразово стикатися з прогалинами або колізіями правового регулювання, а шукаючи шлях вирішення проблеми, виникає бажання змінити ту чи іншу норму з метою полегшення механізму її реалізації чи застосування. За відсутності можливостей виступити із законодавчою ініціативою, науковці та практики активізуються у написанні рекомендацій, статей, коментарів тощо. Виступи на конференціях, семінарах, круглих столах допомагають створити громадську думку та сприяють роз'ясненню окремих питань, пов'язаних із законотворчістю.

Правники беруть участь у законодавчому процесі в якості експертів тієї сфери, специфіку якої вони глибоко вивчають. Крім того, юристів досить часто залучають у якості учасників робочих груп, що формуються профільними комітетами на стадії розгляду законопроектів Верховною Радою України (як приклад щодо змін Конституції України).

Висновки. Здійснений авторами статті аналіз проблем сучасного українського правотворення свідчить про те, що проведення масштабних правових реформ, удосконалення системи управління суспільними справами є неможливими за відсутності впливу правової доктрини. Розробка ефективної правової політики держави, обґрунтування концепції правового розвитку є одним з першочергових завдань вітчизняної юриспруденції.

Правові ідеї стратегічного характеру, що покладені в основу правової політики, повинні мати належне обґрунтування, тобто вироблятися з урахуванням сучасних правових реалій. Правове регулювання пронизує все більше сфер життя і тому якість правотворчості має відповідати запитам та інтересам суспільства.

Доктрина знаходить свій вияв у багатоманітних концепціях, підходах, теоріях, що є основою вирішення проблемних питань здійснення правотворчої діяльності, синтезом існуючої інформації щодо правової дійсності в усіх її проявах. Саме тому вона не зводиться виключно до пізнання позитивного права, аналізу його галузей і правових інститутів. Вона містить ба-

чення права, яким воно має бути, тобто його уявний ідеальний образ, обґрунтовує необхідність і доцільність закріплення норм права, а також виступає вагомим чинником формування права.

Література

1. *Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-III // Урядовий кур'єр.* – 2004. – 20 квітня.

2. *Пузиков Р. В.* Юридическая доктрина в сфере правового регулирования (теории проблемы и практики) [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Руслан Владимирович Пузиков. – Тамбов, 2003.

3. *Тацій В. Я.* Правова наука та її завдання щодо забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні [Текст] / В. Я. Тацій // Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / упоряд. О. В. Петришин. Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов. – Х.: Право, 2010.

4. *Костицький В.* Проблеми європейської інтеграції України / В. Костицький // Малий і середній бізнес. – 2007. – № 1. – С. 25.

5. *Семеніхін І. В.* Роль правової доктрини у формуванні європейського правового простору / І. В. Семеніхін // Державне будівництво та місце самоврядування. – 2012. – Вип. 24. – С. 187-198.

6. *Костюченко Я. М.* Правове регулювання співробітництва України та Європейського Союзу: монографія / Я. М. Костюченко. – К.: LAT&K, 2011. – 205 с.

7. *Пахомов І.* Адміністративна реформа: предмет реформування / І. Пахомов // Право України. – 2004. – № 3. – С. 22-24.

8. *Черновол Д. А.* Роль окремих правових механізмів інтеграції національного права України до системи права Європейського Союзу / Д. А. Черновол // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – № 3. – С. 97-105.

9. *Угода про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://www.Kmu.gov.ua.kmu/control/uk/publish/article?art...>

10. *Бошно С. В.* Доктрина как форма и источник права / С. В. Бошно // Журн. рос. права. – 2003. – № 12. – С. 70-79.

11. *Дервод В. В.* Доктрина (наука) в качестве источника права в Республике Беларусь: авто-

реф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. В. Дервояд; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2006. – 21 с.

12. Любитенко Д. Ю. К вопросу о классификации правовых доктрин / Д. Ю. Любитенко // Вестник Пермского университета. – 2010. – Вып. 4 (10).

13. Перевалов В. Д. Правовая доктрина: человеческое измерение / В. Д. Перевалов // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Національної академії правових наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина

України» (20-21 листопада 2013 р.). – Харків. – 2013. – С. 35-44.

14. Семеніхін І. До питання про співвідношення і взаємодію правової доктрини та юридичної науки / І. Семеніхін // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 3 (74). – С. 64-72.

15. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

А. Е. Шевченко, М. В. Кармаліта

Влияние правовой доктрины на правотворческий процесс в Украине

В статье исследуется влияние правовой доктрины на процессы правотворчества современной Украины. Определены характерные ее проявления в контексте евроинтеграционных процессов. Доказано, что значение правовой доктрины как основания функционирования правовой системы государства велико.

Ключевые слова: правовая доктрина, источник права, правотворческий процесс, правовая система, интергационные процессы.

A. Shevchenko, M. Karmalita

The impact of legal doctrine on the law-making process in Ukraine

The article examines the impact of legal doctrine on the process of law-making of modern Ukraine. Conducted characteristics of its manifestations in the context of European integration processes. It is proved that the value of legal doctrine as the basis of the legal system of the state is large.

Key words: legal doctrine, a source of law, law-making process, the legal system, integration processes.